

ՍՈՖԹԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

(ԷՏԻՒԴ)

Ս. ԱՏՐՊԵՏԻ

1876 թվականի ապրիլի միջերգում, մի ամսամած օր, Կ. Պոլսում Ղալաթա-Սարայում, Օսմանեան Լիցէի (Մէքթէպի-Սուլթանիէի) ծառագարդ բակերում, անձրևի և խոնաւութեան տակ դասամիջոցի քառորդ ժամի հանգիստը, երբեմն թրջելուց դողալով, երբեմն թռչկոտելով անցկացնելուց յետոյ, զինւորական թմբուկը ածեցին (զանգակ չի թոյլ տրոււմ մի իսլամական հիմնարկութեան մէջ) և աշակերտներս դասարան-դասարան բաժանւելով, վերակացուներիս հետ կամաց-կամաց դիմեցինք դասարան։ Աշակերտական, աւելի լաւ է՝ պատանեկան, հանդարտ քայլերը գիշերօթիկ ուսանողները կարող են հասկանալ, մանաւանդ երբ ստորին յարկի սանդուխներից բարձրանում էինք միջին յարկը և դասարանների մէջ եղած երկայն տախտակեայ յատակով անցքերից (կորիդոր) անցնում, մեր ոտնաձայնի աղմուկը թնդացնում էր ահագին շինութիւնը, որտեղ կարիք եղած ժամանակ թիւրքաց կառավարութիւնը կարող էր տասներկու հազարից աւել զօրք տեղաւորել։ Ո՞վ էր ուշք դարձնում զլիսաւոր վերակացուի ստորին օգնական յոյն Monzieur «Չանչափինչօյի» (ներուղութիւն՝ իսկական անունը չեմ յիշում) lentement-ներուն, որի կերպարանքը զգանք էր պատճառում բոլոր աշակերտներին։

—Արամ, Արամ, ասաց Ձերքէզ ընկերակիցս Զիան, արմուկով թեւս բոթելով, տես մեր Սադրդէ Քէնդէին այսօր ինչ մեծ մուշտակ

է հագել: Մեզ վերայ ծիծաղում է, թէ շատ էք հագնւում, մրսկան էք, թոյլ էք: Մէկը իւր խօսքերը այսօր իրեն չիշեցնէ...

—Դու չես իմանում, մեծ մարդիկ ուրիշին խրատ կը տան, բայց իրենք իրենց քարոզածի հակառակը կը գործեն: Կարգը դնում են խեղճերի համար:

—Ախար չէ, մի լաւ մտիկ տուր: Յունւարի մէջ աշնան թեթեւ պալտօյով ման եկողը, ապրիլին մուշտակ է հագել:

—Երեւի հիւանդ է, ասացի, ինչ ես շտապում, հիմի նորա դասն է, կերթանք և կը հասկանանք բանը ինչու՞ն է:

Սատուգ էֆէնդին ուսուցչական սենեակ մտնել չէր սիրում: Նա մեծ մարդ էր, մանր-մփեղ արարածների քով գործ չունէր, ուղղակի վազեց մոռա դասարան: Ուսուցիչարանի անցքերը խօ վերջ չունեն, գնահ, որ հասնիս: Ահա գաւիթում մի ուրիշ թուրք ուսուցչի հետ կանաչներ հագած և գլխին կանաչ փաթած թած մօլլա, կամ ինչպէս այն օրերում սովորաբար ասում էին—
«Սոֆթա»:

—Մի սրա սֆաթին մտիկ արա, ասաց կրկին անգամ Զիան, դժոխքի նման սև ու դեղին, մօրուքում տասը մաղ չկայ, պեխերն էլ կարծես մկներ են կերել: Ի՞նչ են իմացել մեր խոջանները (թուրքական, արաբական և պարսկական լեզուների ուսուցիչները), ամեն օր հետները մի-մի պոչ կապած մտնում են դասարան:

—Առանց էն էլ շատ բան են սովորեցնում աշակերտներին, հիմի էլ դասարաններում դրանց հետ ժամերով մասլահաթ են անելու, կարծես թէ իրենց ջամիների լացարաններին կից եղած մէ դրէսէ լինի մեր ուսուցիչարանը:

—Կարգ չկայ, կանոն չկայ... Թէ դը-Սալը (լիցէի առաջին ֆրանսիացի տեսուչը) այստեղ կը լինէր, դրանց կը սովորեցնէր մասլահաթ անելը: Նա մի անգամ դասընթացքում խօսակցութեամբ բռնել էր մի խոջայի, հանել ջէպից տասը փարա, տւել ձեռքն և ասել—Գնա զայֆախանա, մի ֆինջան զայֆա խմիր և մինչև իրիկուն ինչքան քէյֆդ ուզէ մասլահաթ արա:

—Ախոս, ես այդ ձեր դը-Սալին չտեսայ: Բայց մեր Սաւափաշան ոչ մի մօլլայի սիրտը չի կոտրիլ, չի էլ կարող նրա վրայ բան խօսիլ, թէ ոչ դուրս կանեն:

—Է՛հ, սա էլ եղաւ տեսուչ... ուտէ, խմէ՛, հաստանայ... Ուրիշ բան չկայ: Գիտես ի՞նչ կայ:

—Ի՞նչ:

—Ասում են, որ քրիստոնեայ վալիներ են նշանակելու, որտեղ որ շատ քրիստոնեաներ են բնակւում և սրան էլ Կրէտէ, կամ Արշիպելաքի կղզիների վալի են նշանակելու:

—Յայտնի բան է, սրա նման մարդը միշտ առաջ կերթայ:

Այս խօսակցութիւնները անելով մտանք դասարան և թուրքերէն դասագրքերս, տետրակներս, գրիչներս և թանաքամաններս վեր առած դիմեցինք Սաղըզ էֆէնդիի մոտ՝ դասարանը: Պէտք է իմանալ, որ լիցէում առարկաներն աւանդում էին Ֆրանսիացի ուսուցիչները (մէջները մէկ-երկու հայեր էլ կային)՝ Ֆրանսիական լեզուով, իսկ թուրքաց և օթանդակ արաբերէն և ֆարսի լեզուները աւանդում էին թուրք խոջաները (մօլլա), և որովհետեւ աշակերտները թուրքերէնի մէջ առաջադէմ և յետադէմ էին լինում, այդ պատճառով երկու տեսակ դասարաններ կային. մինը՝ լիցէական դասընթացքի համար՝ Ֆրանսերէն լեզուով, միւսը՝ թուրքերէն և օթանդակ լեզուների: Այս իսկ պատճառով թուրքերէն և օթանդակ լեզուների դասերի ժամանակ պարտաւոր էինք դասարաններս փոխել: Թուրքերէնի վեցերորդ դասարանում էինք, դեռ երկու տարւայ կուրս էլ ունէինք շարունակելու: Սաղըզ էֆէնդին սիպտակ դէմքով, շէկ մազերով և նոսր ու կարճ մօրուքով նիհար մարդ էր. նրա այդ օրւայ մօւայլ երեսը աւելի ևս դաժանացրել էր նրա ժանդադոյն դէմքը: Սովորականից դուրս էր նորա շարժմունքը, այդ պատճառով բոլոր աշակերտներս էլ լուրջ դէմք առած հանդարտութեամբ սպասում էինք հետեւանքին: Ոչ մի կողմից ձայն ծպտուն չկար, նա էլ գլուխը կոխած թիէրի գրած Ֆրանսիական յեղափոխութեան պատմութեան մի հատորի մէջ, անթարթ կարդում էր:

Մենք աշակերտներս մանաւանդ այդ դասարանցիներս, շատ չէինք ուշադրութիւն դարձնում մեր ուսուցիչների բարկութեան կամ կատաղութեան վրայ, որովհետեւ մեզ չէին կարող դուրս անել, նախ որ արդէն նրանք մեծ յոյս ունէին մեզ վրայ, որպէս իրենց հասցրած ամենալաւ աշակերտների և գլխաւորը՝ որ ամեն մէկս մի-մի փաշայի, վիզիրի, պալատական մեծ պաշտօնէի տանից

էինք, կամ նրանց պաշտպանութեամբ ձրի զետեղւած այդ հիմնարկութեան մէջ: Բայց Սաղըզ Էֆէնդին էլ սովորական ուսուցիչներից չէր. նա, որպէս դերմանական ուսուցիչների մօտ կրթւած անձնաւորութիւն, գիտէր աշակերտներին գրաւել և իրեն յարդել տալ: Դրա վրայ և աւելացրէք նրա դիրքը, որ ունէր մայրաքաղաքում,—արտաքին գործերի նախարարութեան դիւանի պետի պաշտօնից նրան հեռացնելը դեռ երեք ամիս չկար: Նա մեզ թարգմանել էր տալիս թուրքերէնից ֆրանսերէն և ֆրանսերէնից թուրքերէն զանազան քաղաքագիտական թղթեր և ամեն բառի բացատրութիւնները պուլիտիկական նշանակութեամբ պարզաբանում և մեզ պատրաստում էր, որպէս արտաքին գործերի նախարարութեան ապագայ ծառայողներ կամ դեսպանատների և հիւպատոսների աւագ թարգման:

Անցաւ հինգ րոպէ, էլ աւել, բայց նա խորասուզւած կարդում էր Թիէրի կենդանի նկարագրութեամբ պատկերացրած Մարատի գործերի պատմութիւնը և ոգևորութեամբ կարդալուց չէր էլ զգում, որ դասարանումն էր:

Վերջապէս աշակերտական մի կալտառ քրքիջ սթափեցրեց նրան և նա զլուխը շուռ տւեց մեր կողմը, ծալելով կարդացած թերթի երեսը: Աշակերտական ցուցակի գիրքը առանց բանալու,
—Բոլորդ աչտեղ էք, հարցրեց, որին միաբերան դասարանը պատասխանեց.

—Բոլորս:

—Հա, ասաց, այսօր մոռացայ, գործ ունէի և չկարողացայ քեթարէթ (կանցելարիա) մտնել և ձեզ համար մի յարմար բան բերել թարգմանելու: Ոչինչ, այստեղից այսօր քիչ կը թարգմանենք, ասաց և կրկին բացեց Թիէրի պատմութիւնը:

—Սա կը թելադրեմ, բացէք տետրակներդ և գրեցէք, յետոյ դուք կը թարգմանէք առանց իմ օգնութեան, վերջը կը համեմատենք:

Ժակոբէնների կեանքից մի փոքր պատկեր թելադրեց, որոնց պատմութիւնը մեր կրակոտ ֆրանսիացի ուսուցիչները շատ մանրամասն մեզ սովորեցրել էին:

—Էֆէնդի, ասաց մի աշակերտ, ժակոբէն բառը ենիչ արի

որ թարգմանեմ ինչ փնտռումն ժախտեմ թուրքերէն գրելը դժւար է:

Սադրդէ Էֆէնդին ժպտաց: Այս ծիծաղից խրախուսւած մի ուրիշ աշակերտ հեղնելով պատասխանեց.

— Ենիշերութիւնը կործանեց, դու կարող ես ժախտեմ գրել: Մի ուրիշն էլ թէ՛

— Ենիշերութիւնը թէ՛ կործանեց, բայց նորա տեղն առաջացաւ Սոֆթայութիւնը: Հետեւապէս՝ ենիշերութիւնը չնջւեց աշխարհից: Սադրդէ Էֆէնդին թէ՛ կարգում էր և թէ՛ լսում աշակերտներին: Նրա լռութիւնը աւելի սիրտ տւեց և մի աշակերտ ասաց՝

— Էֆէնդի, մեզ խոստացաք անցեալ դասին խօսել Սոֆթայութեան, նրա ծագման և նշանակութեան մասին. չի կարելի խնդրել, որ կատարէք ձեր խոստումը: Մենք բոլորս ցանկանում ենք ծանօթանալ այդ կարևոր հարցի հետ:

— Խնդրում ենք, Էֆէնդի, եթէ կարելի է, սկսեցին ամեն կողմից թախանձել:

— Յետոյ, յետոյ կը պատմեմ:

— Սրա թարգմանելը ինչ դժւար է... Այսօր մի հետաքրքիր դործ էլ չունինք, խնդրում ենք պատմեցէք:

— Պատմեցէք, պատմեցէք, Էֆէնդի, կրկնեցին բոլոր աշակերտները.

— Լաւ, ասաց, հանդարտեցէք, կը պատմեմ:

Իսկոյն տիրեց լռութիւնը և ամենքս անհամբեր սպասում էինք:

— Դուռը կապիր, ասաց նա Զիաին, որ իսկոյն փակելուց յետոյ ուսուցչի աչքերին մոտիկ տւեց և փականքի բանալին էլ շուրտուեց: Դրսից անակնկալ հիւր մեզ այլ ևս չէր կարող խանդարել:

— Նստե՛ք բոլորիդ ճանաչում եմ, ամենքդ էլ իսլամ էք, բացի Սարաֆեանից և Բոստանջեանից, որոնք թէ՛ իսլամ չեն, բայց օսմանեան տէրութեան այնպիսի հպատակ հայեր են իրենց տասնեակ սերնդով, որ մենք երբէք հայերի վրայ կասկած չենք կարող ունենալ:

— Ոչինչ կասկած մի ունենաք, Էֆէնդի, նրանց մեղանից մի զանազանէք, ասացին ամեն կողմից:

Բոսպէական լռութիւնը դարձեալ տիրեց: Սաղըզ էֆէնդին չէր իմանում, որտեղից և ինչպէս սկսէր: Հագագ, ուղղւեց, ձեռքը ծակաւորին տարաւ:

—Հա, ինչ էինք ասում:

—Սոֆթալութեան մասին, էֆէնդին:

—Խօսքը այս շորս պատի մէջ, այստեղից դուրս չի գնալ: Ես վստահ եմ ձեր ազնիւ խօսքին:

—Ազնիւ խօսք, անհոգ եղէք, էֆէնդին:

—Գիտէք ինչ կայ: Դուք, ամեն մինդ մի-մի փաշայի և վեզիրի որդիք էք, եղուց, էլօր ձեր ձեռքն է անցնելու երկրի կառավարութիւնը: Դուք պետութեան ներկայացուցիչներն էք և մեղանից աւանդ ստացած երկիրը և հարստութիւնը թողնելու էք ձեր յաջորդներին: Որպէս տէր երկրի, պէտք է նրա բոլոր մանրամասնութիւնների հետ ծանօթ լինիք, որ կարողանաք ամեն դէպքում պահպանել այս պետութիւնը ներքին թէ արտաքին զանազան թշնամիներից: Ձեր գոյութեան ապահովութեան համար պէտք է ձեր ոչօր վաղօրօք չափած և կշռած լինիք: Այսօր թէև ես ուսուցիչ, դուք աշակերտներ էք, բայց խնդրում եմ քիչ դէնը զցնեք այդ ձևը և մենք հաւասար ընկերներ դառնանք ու դուք, ինձ լսելուց յետոյ, դատեցէք, ինչպէս որ կամենաք: Փոքր չէք, ամենքդ էլ խելահաս էք և արդէն երևում է ձեր երեսի վրայ պելսերն ու միրուքը...

—Շոգը նեղացնում է, ներեցէք ինձ, ասելով Սաղըզ էֆէնդին մուշտակը հանեց, աթոռի վրայ զցնեց և երկու ռեւոլւէր գըրպանից հանելով՝ ուսուցչական ամբիոնի վերայ դրեց Ֆրանսիական յեղափոխութեան պատմութեան գրքի մօտ: Վերարկւի տակ Սաղըզ էֆէնդին այդ օրը հագել էր սովորական սև սերտուկի փոխարէն պարսկական ծաղկուն շալից խալաթ, խալաթի տակ կապած լայն երիզ գօտին քանդելուց յետոյ՝ բաց թողեց էնթարու երկայն փէշերը, որոնք քիչ էր մնում գետին հասնէին: Մոցից հանեց մի ծալովի թաղիքի գտակ, հագաւ գլուխը և էնթարու լայն գրպանից մի կանաչ երկայն փաթաթոց դուրս տալով կապեց գլուխը:

Լուռ ու մունջ դիտում էինք այդ զգեստաւորութեան տեսարանը, որը թէև մեր ծիծաղը զրգռում էր, բայց մեր հետաքրք-

րութիւնը այն աստիճան էր բորբոքում, մեր ջղերը զսպած սպասում էինք արարողութեան աւարտին: Երբ վերջացրեց զգեստաւորութիւնը՝ բարձրացաւ ամբիոն և լուրջ դէմք առնելով մոտիկ տեց չորս կողմը, ասաց.

— Ես էլ սոփթա եմ: Երբ սուրբ գործ է կատարելու ճշմարիտ իսլամականը, պէտք է որ սոփթա լինի, և պարտականութիւն ճանաչող միւսիւսիւմանը չի խոց տալ այս կոչումից:

Այս խօսելուց յետոյ նստեց աթոռի վրայ և ուսուրեւները քննելով շարունակեց.

— Իսլամական վարդապետութիւնն է այն պետութիւնը, որ տիրում է մեր աշխարհին՝ այդ վարդապետութիւնից շեղելը կը նշանակի քանդել, կործանել մեր պետութիւնը: Այդ վարդապետութիւնով տիրել են մեր պապերը այս անհուն տարածութեանը, այդ վարդապետութիւնով պահպանել են դարերով իրենց իշխանութեան տակ այնքան ազգեր և առանց այդ վարդապետութեան չենք կարող մեր հարստութեան գոյութիւնը պահպանել:

Թէ ինչի, դրա պատասխանը շատ հեշտ է տալ, դուք շատ լաւ կարող էք ըմբռնել:

— Դուք զիտէք, որ մեր սուլթանը խալիֆա է, Ալլահի պառգամաբեր Մուհամմէդի և նորա արժանընտիր յաջորդների Աբուբէքրի, Էօմէրի, Շամի (Դամասկոս) և Բաղդադի խալիֆների յաջորդն է: Նա ոչ թէ միայն տիրապետն է այն երկրների, որոնց այսօր զէնքի զօրութիւնով տիրած կառավարում ենք, այլ նա զլուխ է ամբողջ իսլամականութեան: Այդ ծայրագոյն իշխանաւորի կեանքի և կարողութեան համար աղօթում է իսլամականութիւնը թէ Հնդկաստանում, թէ Թաթարստանում և կենդրոնական Ասիայում, թէ Ափրիկէի ամբողջ ծովեզերքում և Սահարա անապատում, թէ Խրիմում, Ղազանում, Սպանիայում, վերջապէս աշխարհի ամեն մի կողմը, ուր որ բնակւում են հաւատացեալները: Մեր մարգարէի թիկունքով կրած եղջերւի մորթը այսօր փռւած է նրա բազմոցի վրայ. նա ոչ եւրոպական գահակալների նման լոկ մի կալածատէր է (? Խմբ.), այլ նա իսլամականութեան ղեկավարն է և Մուհամմէդի տեղակալը: Իսլամականութիւնը զարդարւած թագակիր կամ կալածատէր իշխող չի կարող ունենալ, նրա պետը, խալիֆայական

երկսայրի սուրը ձեռքին պիտի պաշտպանէ իսլամը և նրա վարդապետութիւնը ընդհանրացնէ ամբողջ աշխարհքում: Ահա այս է կրօնապետի ամենագլխաւոր և ամենասրբազան պարտականութիւնը:

—Քանի որ օսմանեան առաջին իշխանները՝ Օրխանը, Օսմանը միայն իշխողներ էին Ղահրիմանիայի, Ղոնիայի և ուրիշ դաւառների, նրանք մի հասարակ կալածատէր բէգեր էին, իսլամութիւնը նրանց չէր կարող ճանաչել պետ կամ առաջնորդ. բայց երբ նոքա տիրեցին ուխտատեղիները՝ Մէքքէն և Մեգրինէն և նրանց ճանապարհները բացին հաւատացեալների առաջ, երբ ձեռք բերին Մուհամէդի մեզ աւանդած Սանջաղի-Շէրիֆը (նւիրական դրօշակը) Խրիսայի Շէրիֆը (Մուհամէդի վերարկուն), իսկոյն խոնհարեց նրանց առաջ իսլամականութիւնը և ամեն կալածատէր իսլամ իշխան՝ ստիպւած իւր ժողովրդից, ստիպւած ղուրանի վարդապետութիւնից, խոնարհեց օսմանեան տան ինքնակալների առաջ, ոչ որպէս յաղթողի, այլ որպէս կրօնական պետի: Ղուրանը բացարձակապէս վարդապետում է՝ թէ ով որ ակամայ չի հպատակւում խալիֆին, նա բաժանւում է իսլամականութիւնից և այդ հերձաւածին աշխարհի երեսից ջնջելը ամեն մի իսլամի պարտականութիւնն է:

Այսօր Մարոկում, Սուդանում, Հնդկաստանում, Բուխարայում, Կովանդում, Աֆղանստանում, Բէլուջիստանում և ուրիշ երկրներում իսլամ իշխողներ կան, որոնք ունին ահագին կալածներ, բայց եթէ չեն միացած մեր երկրի հետ, դորա պատճառը մեր և նրանց սահմանների մէջ եղած այլադաւան պետութիւններն են. միացրու սահմանները և նրանք ժողովրդով, զինւորական ուժով, հողով և հարստութիւնով իսկոյն կը միանան խալիֆի դրօշի տակ: Իսլամական ժողովուրդը, որտեղ որ բնակւի, չի հաշտւում ոչ մի իշխանի, բէգի, շէյխի հետ, եթէ վերջինս չի խոնարհւում խալիֆի առաջ և չի ստանում նրանից իւր դիրքի հաստատութիւնը: Մինչև անգամ այս էլ պիտի գիտենաք, որ պարսիկ շիիները, որոնց մենք որպէս անհաւատների (Ղուրանի վարդապետութիւնը ծուղաների) հալածում ենք և նրանք մեզանից այնքան խորշում են, որքան մենք խողի մտից, եթէ սուլթանը որպէս խալիֆ ղուրս բերէ Սանջաղ-Շէրիֆը կրօնի պաշտպանութեան անունով, իսկոյն

կը վազեն հովանաւորելու այդ սրբութեան տակ և նրա պաշտպանութեան համար իրանց անձերը զոհելու:

—Ահա խալիֆայութեան կոչումը, այս է խալիֆայութեան վեհութիւնը:

—Ուրեմն լինել խալիֆ, լինել իսլամականութեան կրօնապետ, նստել եղջերւի մորթի վրայ, գլխի վրայ ունենալ Սանջազը-Շէ-րիֆը, հարիւր քառասուն միլիոն իսլամական ժողովրդի անսահման հպատակութիւնն ու սէրը վաչելել և իսլամական վարդապետութեան՝ զուրանի և Շերիաթի՝ հակառակ կառավարել երկիրը—աներեւակացելի հակասութիւն է. այդպիսի մի ընթացք չէր կարող նախատեսւած չլինել երկնային վարդապետութեան մէջ: Հէնց այդ պատճառով մեր զուրանը, խալիֆի իրաւունքները որոշելուց յետոյ, նրա առաջ կանգնեցնում է համարառու մի ժողովրդական դասակարգ, մի ժողով, որը պիտի գծէ ու որոշէ խալիֆի ընթացքը: Այդ դասակարգը, այդ ժողովականները մեր կրօնի վարդապետութեան քարոզիչներն են և նոյն վարդապետութեան ամենաջերմ զինւորներն են մինչև աշխարհի վերջը: Ահա այդ դասն է, որ մեր երկրում կոչւում է Սոֆթայ, այդ դասակարգին է պատկանում ամեն մի իսլամ, որ ուսումնասիրած է զուրանի վարդապետութիւնը: Ահա այդ սոֆթաների մի անհատն էլ ես եմ...

—Մի հարիւր տարի չկայ, որ եւրոպացիք, իրենց իշխողների մօտ ժողովրդի իրաւունքները պաշտպանելու, հարկեր որոշելու, օրէնքներ դնելու համար մի-մի ժողով հիմնեցին, որ կոչւում է պարլամենտ. բայց նոքա չեն իմանում թէ իսլամականութեան մէջ զուրանը սրանից հազար երեք հարիւր տարի առաջ որոշել է խալիֆի, նորա իրաւունքների և գործունէութեան սահմանները, ամեն մի իսլամ անհատի և իսլամականութեան պահպանութեան և մըշտնջենաւոր յարաուեութեան համար հոգով ու սրտով զինւորւածների պարտականութիւնները: Մեր սարայը (սլալատ) աշխարհն է և նորա առաստաղը երկինքը. որտեղ որ հաւաքւենք, այնտեղ էլ կարող ենք կայացնել մեր վճիռը: Մեր դաշնադրութիւնը երկինքն է մեզ շնորհել առաքեալի ձեռքով, խալիֆը նրա մի խազն անգամ փոխելու իրաւունք չունի և մեզանում ամեն մի իսլամական, որ ծանօթ է զուրանի վարդապետութեան, ընտրեալ է և նորա ձայնը

սերովբէներն անգամ չեն կարող խեղդել... Սահմանադրութիւն, այսինքն ժողովրդի և նորա իշխողների մէջ եղած դաշնադրութիւն ունեցել է իսլամը իւր սկզբնական քարոզութեան ժամանակ և իսլամականութեան աշխարհի ամեն կողմը այնքան արագ տարածւելու մի պատճառն էլ այդ իրաւունքների արդար բաշխումն է:

—Յւրոպական երեսփոխանական ժողովները օրէնքներ են դնում, հարկեր են որոշում, բայց մեր ժողովը այդ մասին մտածելու կարիք չունի. մեր ներեաթը (կրօնական օրէնք) անփոփոխելի է, պետական և հասարակական հարկերը այնտեղ որոշւած են, ոչ կարելի է աւելցնել և ոչ պակսեցնել (Եւ սակայն, ներկայիս Թիւրքիայի բոլոր հարկերը շէյրիաթում որոշւածները չեն. հէնց օրինակ՝ ծխախոտի ռէժին: Ծան. Խմբ.): Սոֆթայական իշխանութեան, այսինքն համախալամական ժողովի պարտականութիւնն է հսկել թէ՛ արդեօք մեր աշխարհում շէրիաթը իսօ չեն ոտնատակ տալիս: Այսքանն էլ բաւական է: Սուլթանի վեզիրների և նոյն իսկ Շէյխ-Իւլ-Իսլամի կարգադրութեան վրայ բաւական է նրանց լօւմազ (չէ կարելի) խօսքը, որ հռոմէական տրիբունների veto-ի նման ոչնչացնում և անիրազործելի է թողնում խալիֆի կրօնքի հակառակ տւած մեծ-մեծ շրջանները (հրովարտակ), և չկայ աշխարհի վրայ մի զօրութիւն, որ կարողանայ դիմադրել այդ սօֆթայական օլմազին:

—Շէրեաթի համաձայն Խալիֆն է ընտրում, հրաժարեցնում Շէյխ-Իւլ-Իսլամին (կրօնապետ իսլամական) և սատրազամին (նախարարապետ): Այդ բացարձակ իրաւունքը չի կարելի ուրիշին տալ: Բայց ամեն գործի ծալրագոյն վճիռը տալիս է անկախ Շէյխ-Իւլ-Իսլամը, որի մի տառն անգամ փոխելու իրաւունք չունի Սուլթանը և Սատրազամը: Սուլթանը ոչ կարող է վճռել և ոչ գործադրել: Բայց կարող են այդ երեքը միաձայն և միախորհուրդը վճռել և գործադրել հակառակ Շէյրիաթի. հէնց այդ պատճառով դրանց վճիռները քննելու, ընդունելու կամ ժխտելու իրաւունքը Շէյրիաթի հմուտ իւլէմաներին (Ղուրանի ուսումնասիրողներին) է յանձնւած, վերջիններս Ֆէթուաներով (Ղուրանի հաւաքածոներով) նրանց շեղմունքը կը յայտնեն սօֆթաներին, և այս վերջինները ժողովւելով կը քննեն գործը և կը կայացնեն վերջնական վճիռը:

խակ այս վերջնական սօֆթաշական վճռի գործադրութեան համար պարտաւոր է և հետեւում է, զլուս զոհ դնելով, ամեն մի իսլամական երեխայից մինչև զառամեալ ծերը, նոյն իսկ ամենաթոյլ կիներ: Ահա այս է սօֆթաշութեան սարսափելի ոյժը:

—Ինչպէս ասացի, իսլամը թաղակիր չունի, իսլամ անհատը տէր չի կարող ունենալ, իսլամը հպատակ չի կարող լինել և այս բանը ամեն մի իսլամ հաւատացեալ գիտէ: Նա Սուլթանին հնազանդւում է որպէս իր առաջնորդին, իսկ երբ Խալիֆը իւր իրաւունքի սահմանից անցնում է, նա կորցնում է իւր նշանակութիւնը իսլամականութեան աչքում: Առաջինը մարդկանց ծննդի մէջ դասակարգ չի ճանաչում, իսլամի համար մի և նոյն է թէ Խալիֆը սերւած լինի Կորեշեան ցեղից, Իւմեան սերնդից, Ալիի ժառանգներից, Օսմանեան տանից թէ քիւրդ Հասոյի, կամ շէյխ Իբոյի որդիներից: —Նա պահանջում է միայն, որ այդ առաջնորդը Շէյրիաթի սահմանած օրինաւորութիւնը ունենայ: Իսկ այդ օրինաւորութիւնը, յայտնի բան է, երկու մարդ չեն կարող ունենալ: Խալիֆը, ինչպէս վերև ասացի, պէտք է տէր լինի ուխտատեղիներին՝ Մէքքէին և Մէդինէին, նրա ճանապարհները բաց պիտի պահպանէ իսլամականութեան առաջ, Մուհամէդի աւանդները՝ Սանչազը՝ Շէրիֆը և Խրիսայի Շէրիֆը պիտի ունենայ մօտը, պիտի պահպանէ Շէյրիաթը և պիտի սուրը ձեռքին տարածէ աշխարհի շուրջը այդ վարդապետութիւնը: Եթէ այս օրինական իրաւունքներից մինը պակասի, նա խալիֆ չի կարող ճանաչւել և իսլամականութիւնը այդ ժամանակ անհամբեր պիտի սպասէ Մահդիին, որ սա զայ և հաստատէ այդ բոլորը:

—Ամեն մի իսլամ խալիֆի փառքին հաւասար բաժանորդակից է, ամեն բարիք վայելում են բոլոր իսլամները հաւասարապէս և խալիֆի հպատակները հպատակ են իսլամականութեան, կամ ամեն մի իսլամ անհատի ծառայելու պարտական են, որպէս իրենց կեանքի վրայ շղիշողի: Այս սկզբունքներով կաթի հետ սնուել է ամեն մի իսլամական, այս վարդապետութիւնով դաստիարակւել մէդրէսէներում (դպրոց իսլամական) և ջամիներում (աղօթարան) և նախորդների իրեն աւանդած այս իրաւունքներից և պարտականութիւններից մազաչափ անգամ չի շեղւիլ, քանի որ

նորա երակներում եռալով վազում է արիւնը....

—Ուրեմն Սոֆթայութիւնը իսլամականութեան վզին նստած մի ինքնակոչ նոր դասակարգ չէ, մի հրոսակալին գունդ չէ, այլ նա իսլամականութեան հետ հիմնւած և հաստատած մի ոյժ է, որ միշտ պահպանել է Շէյրեաթի որոշած ծրագրով իսլամական հասարակութեան իրաւունքը ներքին և արտաքին թշնամիների դէմ։ Սոֆթայութեան պահպանութեան համար ժողովրդից ոչ տուրք է պահանջուում, ոչ էլ ողորմութիւն, նրանք առանց ծանրանալու իսլամականութեան ուսին, ասլուում են ունեւոր հաւատացեալների նրանց կտակած (կաջքերի) վազը՝ Ֆնների եկամուտներով, որոնց գումարը միլիոններ է կազմում և այդ կաջքերի կապալը ստացւում է համարեա ամեն տեղ ոչ իսլամ ժողովրդից։ (Կարծես թէ հարուստների ունեցածը նոյն ժողովրդի աշխատանքի արդիւնքը չէ. ծանօթ. Խմբ.)։ Այս դասակարգը ղուրանը ծոցում, սուրը ձեռքին պաշտպանելի երկիրը, ժողովուրդը, պետութիւնը, ընդարձակելով նրա տիրապետութեան սահմանները և եկամտի աղբիւրները, Եւ Բր ճշմարիտ իսլամականը խոյս կը տայ այդ խմբից....

—Այս ամենից յետոյ հասկանալի է, որ Սոֆթայութիւնը նոյն ինքն իսլամականութիւնն է, իսկ իսլամականութիւնը կազմած է իրարից անբաժան երեք հաւասար տարերքից՝ ջերմեռանդ ժողովրդից, շէյրիաթի վարդապետութեան ուսուցիչ Սեֆթաներից և խալիֆից։

—Մի ժամանակ, խալիֆայութիւնը օսմանեան պետութեան ձեռքը անցնելու միջոցներին, ղուրանի ուսուցիչները Բաղդադի, Շամի, Գահիրէի և Կորդովայի խալիֆների, ամիրների և ուրիշ իշխողների ղուրանի վարդապետութեան դէմ բռնած ընթացքից զգւած, մտածեցին անձամբ մտնել պետական ղինւորական զօրութեան մէջ, իշխել այնտեղ և սրի զօրութեամբ աներկիւղ ուղղել խալիֆներին շէյրիաթի ընթացքով։ Եգիպտոսի մէմլուկները մի այսպիսի դասակարգից առաջացած զօրութիւն էին, որոնք ժամանակին սարսափ էին սփռել աշխարհին. այդ դասակարգից էին նոյնպէս օսմանեան Ենիշէրիները, Հաւաքում էին Անատոլիայից, Հայաստանից և Ասորեստանից զանազան առողջակազմ պատանիներ, սովորցնում էին նրանց սուր շարժել, յարձակել բերդերի պարիսպ-

ների վրայ՝ վառել, լափել թշնամու բնակութիւնը և յախշտակել հարստութիւնը, գերել կինը, որդիքը, աղջիկները, և յաղթածի աւարով ու աշխատութիւնով հաւն դիստ և երջանիկ ապրել։ Եւ այդ պատանիներին սուր շարժելու հետ սովորեցնում էին զուրանի վարդապետութիւնը, որոնք սոսկ կրօնական զինւորներ, կամ շէրիաթի աշակերտներ էին։ Այս աշակերտներն էին այն ենիշէրիները, որոնք երեք չորս տասնեակ տարիների ընթացքում տիրեցին ամբողջ Բալկանեան թերակղզին, Բուլղարիան, Սերբիան, Ղարադաղը, (Չերնոգորիան), Բոսնիան, Ալբանիան, Ռումինիան, Մաջարլստանը, Լեհաստանը, Վենետիկը և այլն և այլն։ Այդ ենիշէրիների առաջ խոնարհեց հազարաւոր տարի աշխարհին տիրած Հռոմայեցիների արեւելեան Բիւզանդական կայսերութիւնը, այդ ենիշէրիները մտան Աստորիա, ստիպեցին Գերմանիայի կայսեր ամեն տարի հարկ տալ իսլամականութեան խալիֆներին և վերջապէս այդ ենիշէրիները տիրեցին Պարսկաստանը, Արաբիան, Եգիպտոսը, Միջերկրականի կղզիները և նրանց անունից սարսափահար միաց Եւրոպան ամբողջ երեք չորս դար։

Բայց ենիշէրիները այն աստիճան զօրացան, որ նրանցից ոչ միայն օտար ազգերն էին սարսափում, այլ վերջին ժամանակները սկսեցին նրանք սարսափ դրել նոյն իսկ իսլամականութեան մէջ։ Երբ իսլամական բարձր հոգեւորական դասի վճիռների համաձայն ենիշէրիները մի երկու պարտազանց սուլթաններին գահից վեր առին, դրանցից յետոյ էլ սկսեցին աներկիւղ խրոխտալ նոյն իսկ այդ բարձր հոգեւորականութեան դէմ։ Սուլթանները ենիշէրիական զօրութիւնը ստորացնելու համար, աւելացրին այլադաւան ենիշէրիների թիւը մեր հոգեւորական դասի կամքի հակառակ, վերջիններն էլ սուլթաններին ընկճելու համար շատ անգամ ենիշէրիների հետ միացած դահից զլորեցին Հիւնքեարներին։ Այդ կուսակցական հակառակութեան՝ զոհ գնացին իրար ետեւից հինգ-տասը սուլթաններ, անթիւ իւլէմաներ, (կրօնական ուսումնական), վէզիրներ, Շէյխ-իւլ-իսլամներ և ենիշէրիական անունը սկսեց իսլամականութեան ատելի դառնալ։ Վերջապէս այն աստիճան շատացան այլադաւաններն ու անհաւատներն, որ ենիշէրիների օջախներում իսկական իսլամի գոյութիւնն անգամ տարակուսելի եղաւ։ Նրանք ոչ միայն սուլթաններին իրենց

կամքի և քմքի համաձայն էին վարում, այլ ստիպում էին Նէյխ-իւ-իսլամին, որ իրենց ցանկութեան համաձայն վճիռներ կայացնի: Ել համբերել անկարելի էր: Սուլթանը միացաւ սոֆթաչական կուսակցութեան հետ, Նէյխ-իւ-իսլամը տւեց Ենիշէրիներուն կոտորելու վճիռը և այդպիսով ազատեց երկիրը այդ անսանձ և անկրօն օջախականների ձիրանների լծից: Այդ ժամանակ վճիռ կայացրին երբէք այլ ևս չհաստատել զինւորական սոֆթաչութիւնը, այլ որ միշտ սոֆթաչութիւնը, իւր սկզբնական ձևով առանձին մարմնից կազմւած, հսկի քաղաքական և զինւորական ոյժերի վրայ, որպէս իսլամականութեան լիազօր երեսփոխանները կամ պատգամաւորները երկրի մէջ: Եւ ենիշէրիական աղաի (Նէֆի) պալատը յատկացւեց սոֆթաչութեան առաջնորդողներին և այն օրից մինչև այժմ կոչւում է Նէյխ-իւ-իսլամի դուռ: Այդ վէս էլ եղաւ: Այդ վերանորոգութիւնից յետոյ ահա լրացաւ վաթսուն տարին, օրից օր աճեց և ճոխացաւ սոֆթաչութիւնը, ձեռքի մէջ ամփոփելով երկրի կառավարութեան ղեկը: Այսօր այդ սոֆթաչներից զտնւում են վեզիրներին, պալատականներին, կուսակալների շարքում, երկրի ամեն դասակարգի մէջ, ազատ սփռած են պետութեան ամեն կողմը և կատարում իրենց սրբազան պարտականութիւնները, վայելելով անթիւ բարիք:

— Բայց ի՞նչ են կամենում նրանք, պատճառն ի՞նչ է որ այս վերջին երեք չորս ամսի ընթացքում այնքան սոււարացաւ դրանց թիւը մայրաքաղաքում, ի՞նչ նիւթի մասին են վիճում դրանք այս վերջին ժամանակներում իրանց ժողովներում, հարցրեց ուսանողներից մէկը, համարձակ ոտքի կանգնելով:

— Այդ մասին, էլ այսօր ուշ է, ասաց Սադր-էֆէնդին ժամացոյցին մտիկ տալով, հինգ տասը բոպէից յետոյ թմրուկը կածեն և կը պարտաւորենք հեռանալու Ուրիշ անգամ կը բացատրեմ ձեզ: Միայն այսքանը պէտք է իմանաք, որ մեր պետութեան մէջ դրանց ժողովները միշտ կայանում են, եթէ Կ. Պոլսում արգելքի պատահեն, Բրուսայում կը հաւաքւեն. և թէ այնտեղ էլ արգելք լինի, Անդրիանապօլում, Զմիւռնայում, Ալոփնում, Գոյնիալում, Անգորայում, որտեղ որ կամենան: Այս էլ պիտի գիտենաք, որ մեր պետութեան ամեն քաղաքներում էլ անպակաս են նրանց ժողով-

ները և միշտ իրար հետ բերանացի չարաբերութեան մէջ են։ Ինչ վճիռ որ կայացնեն, իսկոյն ամեն երկիր ականջից ականջ իրանց մէջ կը պատմեն և երբէք չի պատահել, որ այդ վճիռը չիրագործւի։

—Յնիչարութեան անկումից յետոյ դրանք նշանաւոր գործեր ունեցել են, էֆէնտի, հարցրեց Զիւն աչքերը յառելով սօֆթա ուսուցչի աչքերին։

—Ինչպէս չէ. ինչպէս չէ։ Սուլթան Մահմուդին նրանք ամենախիստ կերպով առաջին անգամ դիմադրեցին, երբ վերանորոգող Սուլթանը իւր խորհրդատուների հետ մտածում էր մի կերպ թուլացնել սօֆթալութիւնը և բոլորովին իւր ձեռքն անցկացնել վարչութեան ղեկը։ Նա մտածել էր նախ սօֆթալութեան (իսլամ հոգևորականի) եկամուտը բոլոր վազըֆը (ջամիների անշարժ կապերը, որոնց եկամուտով կառավարւում է իսլամ հոգևորականութիւնը) տիրելով և ապա քաղցածութեան մատնելով, թուլացնել և ստրկացնել հոգևորական դասը։ Բայց սօֆթաները, ժամանակին նկատելով գործի դրութիւնը, նամանականդ որ չէին էլ սիրում նրա եւրոպական տիրապետներին նմանելու. սովորութիւնները, մի գիշեր երեք բարձ դրին թշառ միապետի բերնին ու խեղդեցին Իւսկուտարի սարի գլխին, Զամլիջայի սարայում։ Սուլթան Մէջիտն էլ շատ աշխատեց սօֆթալական ոյժին դիմադրել, բայց միշտ խոնարհեց և երբէք նպատակին չը հասաւ։ Այդ իսկ պատճառով հարեցողութեամբ անցկացրեց կեանքը, Ղուրանի վարդապետութեան հակառակ ոգելից լսմիչքներ ընդունելով։

—Ի՞նչ հակառակութիւն կար, էֆէնտի։

—Սուլթան Մէջիտը ուզում էր, եւրոպական պետութիւնների պահանջման համաձայն, կրօնի ազատութիւն և հաւասարութիւն տալ մեր երկիրներում։ Այդպիսի մի ստորութեան իսլամականութիւնը չէր կտրող համբերել։ Բացի այդ, միշտ ստիպում և թախանձում էր բարձր հոգևորականութեան, որ վճիռ տար իւր մահից յետոյ որդուն Մուրատ-էֆէնդուն զահակալելու, հակառակ իսլամական ժառանգական օրէնքների։ Ո՞վ կը յանդգնէր այդպիսի հակաիսլամական պահանջներն ընդունել։ Երբ վերջին անգամ նա եւրոպական դեսպաններին պատասխանել էր, որ համաձայնում է կրօնաւիժի իսլամներին ներողամիտ աչքով նայել, էլ համբերելն

անհնարին դառնալով՝ Ֆրանսիայից բերել տրւած շահպանիա գինով թունաւորեցին նրան սօֆթիաները: Թողնենք այս և վերջացնենք մեր խօսքը:

—Այսպէս, ուրեմն մեր պետութիւնը՝ իսլամականութիւնն է, իսլամական ամեն մի անհատ այս երկրում թէ ժողովուրդ է, թէ զինուոր է և թէ իշխան: Հաւասար ժողովրդական սնդամներ են իսլամականութեան մշակները սօֆթիաների, իւլէմների և Սուլթանի հետ, հաւասար զինուոր են բոլորը միասին իսլամականութիւնը պաշտպանելու համար, հաւասար վաշելում են ամենքը պետական բարիքները և իշխանաբար ամեն մի իսլամ իրաւունք ունի հրամայելու պետութեան բոլոր հպատակներին և հարկատուներին: Այս է մեր սահմանադրութիւնը, այս է մեր երկնային վարդապետութիւնը և այսպիս Նէյրիաթի դէմ դործելը կը նշանակէ ջնջել իսլամականութեան իրաւունքները: Ոչ ոք չի կարող զիջանել ու համբերել տեսնելով մի այնպիսի խաչտառալ ընթացք և ամեն մի իսլամ ունի այնքան զգացում և քաջութիւն իւր սրտում, որ կարողանայ իւր նախնիքներից աւանդած իրաւունքները պաշտպանել: Հասկացող իսլամը միշտ Նէյրիաթի զինուոր է—սօֆթա:

Իբռ... բռ... կէսօրւայ թմբուկը ածեցին և Սադրգէֆէնդին սկսեց արագ արագ կրկին նախկին ձեւը տալ իւր զգեստներին: Պէտք է յայտնեմ ձեզ, ընթերցող, որ ամեն բան տարօրինակ էր մեր լիցէյում: Թուրքերի դասերը երկու ժամ էին տևում: Դ-ը Սալը Ֆրանսիացին սկզբում մի ժամ էր որոշել, բայց երբ նկատել էր որ խօջանների մինչև դասարան մտնելը, կալոշներ հանելը, նստելը, գրիչներ վեր առնելը, մինչև աշակերտների թանաքն ու եղեգնէ գրիչը պատրաստելը միշտ քառորդ ժամից աւելի ժամանակ էր տևել, այդ պատճառով մի քառորդ աւելացրել էր այդ դասերին, որպէս զի հնարաւոր լինի թուրքերէն լեզուն իւր օժանդակ արաբական և պարսկական լեզուներով մի կերպ սովորեցնել աշակերտներին: Բայց Թրք կարող էին մէդրէսների անկիւններում ծալապատիկ նստելով իրանց ուսուցանողների հազար ու մի ծառացութիւնները կատարած և դաւադանի հարւածներով Ղուրանը բերան սովորած խօջանները դաս աւանդել հայհոյանք և ծեծ վերջադրած մի դասարանում: Դ-ը Սալ ից յետոյ դիրեկտորները յուսալով, որ դասի

ժամանակամիջոցը երկարացնելով կարելի է օգնել դասաւանդութեան, աստիճանաբար երկու ժամի էին հասցրել ու միշտ չուսակողը փնտրել, Երբեք չէին մտածում տգէտ և նախապաշարեալ խօջաներին փոխել, որոնց ոչ թէ դասարան, այլ ուսումնարանի պարտէզի շէմքից անգամ ներս թողնելը ամենամեծ յանցանք պէտք է լինէր: